

Hoe komen God en geloof voorbij in *Liberaal Christendom*?
Lezing voor *Op Goed Gerucht* op 24 juni 2016

Rick Benjamins

In *Liberaal Christendom* stellen wij dat geloven vooral een manier van ervaren, doen en denken is. Het is een levenshouding die mogelijk wordt gemaakt door de christelijke taal. Het gaat in ons boek vooral om die levenshouding. Door de christelijke taal en het christelijke verhaal komen wij op een bepaalde manier in de wereld te staan, georiënteerd op God en op anderen. Of de opvattingen die wij over de wereld hebben al dan niet waar zijn en objectieve geldigheid kunnen hebben, is niet van primair belang. Geloof heeft meer met een levenshouding te maken dan met de waarheid van opvattingen die in uitspraken kunnen worden vastgelegd.

Deze positie nodigt uit tot een verheldering van het geloofsbegrip. Om te verduidelijken wat met 'geloof' wordt bedoeld, is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen 'geloof' en 'geloofsvoorstellingen'. In het Engels is dat een onderscheid tussen 'faith' en 'beliefs', in het Frans wordt dat onderscheid aangeduid als een verschil tussen 'foi' en 'croyance'. Geloofsvoorstellingen heb je meegekregen toen je religieus gesocialiseerd werd. Ze zijn overgeleverd door ouders, de school of de cultuur en ze bepalen voor een groot deel hoe jouw wereld er uitziet. Je kunt geloven dat God de wereld heeft gemaakt, dat mensen een ziel hebben, dat er na of in dit leven eeuwig leven is, dat er een hemel bestaat en dat ons doen en laten is onderworpen aan een oordeel. Die geloofsvoorstellingen kun je betwijfelen, je kunt er afscheid van nemen, je kunt ze herinterpreteren en je kunt ze verruilen voor andere opvattingen. Je kunt geloofsvoorstellingen ook tegenover sceptici verdedigen. Er is dan bijvoorbeeld werkelijk een 'enig en eenvoudig geestelijk wezen dat wij God noemen: eeuwig, onbegrijpelijk, onzichtbaar, onveranderlijk, oneindig, almachtig, volkomen wijs, rechtvaardig, goed en een zeer overvloedige fontein van al het goede', zoals de Nederlandse Geloofsbelijdenis zegt. Mensen hebben echt een ziel, onzichtbaar, maar even reëel als hun benen, armen, oren, neus en mond. Er is een hemel als een ruimte buiten alle ruimtelijkheid, of als een tijd voorbij alle tijdelijkheid in de eeuwigheid. Echter, vooral zo'n verdediging van de geloofsvoorstellingen maakt naar onze overtuiging duidelijk, dat die voorstellingen hun waarde en hun zeggingskracht of poëtische geldigheid verliezen, zodra ze worden behandeld als ware beschrijvingen van de werkelijkheid die met wetenschappelijke concepten en beschrijvingen moeten en kunnen concurreren. Dan verliezen ze het pleit en blijken ze geen ware beschrijvingen te kunnen zijn.

De twijfelachtige status van geloofsvoorstellingen in concurrentie met wetenschappelijke concepten heeft het geloof problematisch gemaakt voor veel weldenkende mensen. Nu moet je de redelijkheid van weldenkende mensen niet bij voorbaat overschatten, want die zijn soms ook alleen maar zo gesocialiseerd dat ze zichzelf nog steeds fatsoenlijk en netjes kunnen vinden als ze vluchtelingen afwijzen, zwarte piet belijden als een cultuurgoed van de eerste orde en bij tegenslagen welgemoed zeggen dat gezondheid toch maar het belangrijkste is wat je bezit. Dat is behoorlijk prozaïsch. Niettemin wordt met zo'n weldenkendheid de waarheid van geloofsvoorstellingen afgewezen. Tegelijk wordt de poëtische zeggingskracht van die geloofsvoorstellingen op grond van een vermeende weldenkendheid dikwijls veronachtzaamd, zodat ze als ondeugdelijk of verwerpelijk worden afgedaan.

De geloofsvoorstellingen kun je echter van het geloof onderscheiden. In *Liberaal Christendom* wordt daarvoor verwezen naar Bultmann, Tillich, Ricoeur en je

zou ook Caputo aan dat rijtje kunnen toevoegen. Geloof is gehoorgeven aan datgene wat door de geloofsvoorstellingen heen klinkt en ons in die voorstellingen oproept, aanspreekt of beweegt. Geloof gaat dieper dan de geloofsvoorstellingen. Ook als geloofsvoorstellingen hun beschrijvende waarde hebben verloren, geven ze het geloof nog steeds de mogelijkheid om rijker en dieper te worden. Sterker nog, vooral wanneer geloofsvoorstellingen hun beschrijvende functie hebben verloren, staan ze open voor de mogelijkheid om als geloofsvoorstelling te worden begrepen, waardoor ze ook een dieper geloof kunnen voeden.

Wat bedoel je dan precies met geloof? Als mij wordt gezegd dat God de wereld heeft geschapen, wordt mij gezegd dat de wereld niet met mij is begonnen, dat er iets aan mij voorafgaat waardoor ik word bepaald en gestempeld, zodat ik niet het begin van alles ben. Intellectueel mag dat vanzelfsprekend zijn, maar wat betreft onze levenshouding is het dat zeker niet, want vanaf het moment dat wij uit onze ogen kijken, staan wij automatisch in het middelpunt van onze wereld. Dat je jouw ziel kunt verliezen en bewaren of weer terug kunt vinden en redden, is volgens mij een evidentie voor pastores die mensen op verhaal laten komen om zichzelf te vinden of te hervinden. De hemel is aanwezig in een beker koud water voor wie dorst heeft, las ik bij Gerardus van der Leeuw. Op die manier worden wij door geloofsvoorstellingen op een bepaalde manier in de wereld geplaatst. Door de geloofsvoorstellingen heen wordt ons iets aangereikt, waardoor wij worden opgeroepen, aangezet of bewogen, waardoor onze wereld wordt verruimd, vernieuwd of veranderd. Geloof is op die manier gehoor geven aan datgene wat door de geloofsvoorstellingen heen klinkt en ons positioneert.

Dat geloof – en nu gaat het dus niet om de geloofsvoorstellingen – is nooit los te maken van onszelf, van onze subjectiviteit en van ons beleven. Wij worden opgeroepen, aangesproken, bewogen of veranderd, en dat impliceert ons. Wij zijn erin betrokken, omdat het ons aangaat. Dat waardoor wij worden bewogen, waarop wij willen ingaan, wat ons oproept en verandert, is alleen maar subjectief toegankelijk. Dat is geen diskwalificatie. Wij zijn alleen maar objectief als we onszelf uitsluiten, als wij niet betrokken zijn. Dat is als wij dood zijn. Dan gaat ons niks meer aan en zijn wij gedistantieerd. Wat ons werkelijk aangaat kan alleen maar subjectief worden verwoord, omdat het ons aangaat en omdat wij daarin betrokken zijn en er nooit los van staan.

Het geloof is enerzijds nooit los te maken van onszelf en het is anderzijds ook nooit los te maken van de geloofsvoorstellingen. Bij Bultmann, Tillich en Caputo bestaat de sterke neiging om de geloofsvoorstellingen te ontmythologiseren, te relativiseren of te deconstrueren ten gunste van het geloof. Dat is een goede zaak, omdat de aandacht daardoor wordt verlegd van de voorstelling naar het geloof, waarbij je dat geloof kunt opvatten als ons antwoord op dat, wat ons door de voorstelling heen aanspreekt. Je kunt de geloofsvoorstelling echter nooit helemaal afdoen. Dat laat zich prachtig illustreren met een anekdote over Heidegger, die op een vergelijkbare manier uit de stoffering van de algemeen gedeelde wereld wilde stappen omdat die oneigenlijk zou zijn. Heidegger riep op tot de moed om op een eigenlijke manier te bestaan, zogezegd buiten de voorstellingen om, met een vastbeslotenheid tot authenticiteit. Safranski schrijft dat Heideggers studenten hem op dat punt parodieerden door te stellen dat zij vastbesloten waren, 'maar ik weet nog niet waartoe'. Een eigenlijk bestaan gaat niet in abstracto. Geloof heeft geloofsvoorstellingen nodig waardoorheen het wordt aangesproken en waarin het zich uitdrukt.

In *Liberaal Christendom* wordt daar rekenschap van gegeven.

Geloofsvoorstellingen hebben ontmythologisering en deconstructie nodig, ze zijn geen beschrijving, en er hangt geen claim aan dat ze 'waar' zijn. Tegelijkertijd verdedigen wij dat het christelijke verhaal met zijn geloofsvoorstellingen ons op een waardevolle manier in de wereld zet. Dat verhaal helpt ons om ons in de wereld te oriënteren. Een objectief, wetenschappelijk verhaal is enorm belangrijk, al was het alleen maar, omdat het ons zakelijk en correct leert denken. Maar zo'n objectief verhaal is niet genoeg om in de wereld te leven – te ervaren, te doen en te denken – precies omdat het een objectief verhaal vormt, dat heeft uitgefilterd wat ons aangaat en waarop wij betrokken zijn. Het christelijk verhaal biedt ons met zijn geloofsvoorstellingen een oriëntatie voor het handelen, omdat het wel perspectieven biedt en aanreikt hoe wij in de wereld kunnen staan, maar dat verhaal vraagt tegelijk om een duiding en een interpretatie zodat we niet bij de voorstelling blijven staan, maar komen tot dat wat daardoorheen klinkt en ons oproept, aanspreekt en beweegt.

Ik denk dat deze positie onderscheidend is. De geloofsvoorstellingen zijn betrekkelijk en bevatten geen waarheidsclaim. Maar als je ze niet serieus neemt, en geloofsvoorstellingen devalueert ten gunste van een losgekoppeld geloof, ga je met dat losgekoppelde geloof gemakkelijk een algemeen geldende, universeel religieuze, overal voorkomende menselijke attitude formuleren aan de basis van alle levens- of wereldbeschouwing. De geloofsvoorstellingen zijn dan particulier, maar het geloof en de geloofshouding zijn universeel. Een universeel geloof is echter net zo problematisch als ware geloofsvoorstellingen dat zijn. Geloofsvoorstellingen zijn volgens ons betrekkelijk en niet absoluut, ze leiden tot een geloofshouding waarvan wij niet kunnen zeggen dat die universeel is, maar ondanks alle betrekkelijkheid klinkt er door de geloofsvoorstellingen iets heen, dat ons geloof kan voeden.

Als wij geloof thematiseren, kan vervolgens het begrip van God niet buiten beschouwing blijven, omdat het gaat om geloof in God. Het begrip 'God' vraagt om een uitleg. In *Liberaal Christendom* noemen wij God in onze gezamenlijke uitgangspositie 'een dynamische werkelijkheid die inwerkt op de wereld'. Die term haalde de strip 'Anton Dingeman' van Pieter Geenen in Trouw en die strip legt de problemen rond God en onze beschrijving daarvan mooi bloot. "Vroeger was God goddelijk, nu is hij boventalig – Weet u nog iets voor God om te doen dominee? Laat hem maar een beetje dynamisch inwerken in onze wereld; kwaad kan dat nooit".

Vroeger was God iemand, die volgens de strip alles weet, alles kan en alles bepaalt, nu werkt hij, zogezegd op therapeutische basis, een beetje in op de wereld. Nu lijkt het mij zonneklaar dat die beschrijving uit de strip van God als een alleskunner, albewerker en allesreiniger intuïtief klopt met een gangbare geloofsvoorstelling van God. Maar beschrijft die voorstelling ook een objectieve gegevenheid in de werkelijkheid? Geloof je dat echt, zelfs al val je – zoals in de strip – van je stoel van verbazing als God anders wordt omschreven?

In het zogenaamde theïsme wordt een objectieve werkelijkheid van God bevestigd. Er is een enig en eenvoudig geestelijk wezen dat wij God noemen en die gedachte biedt een goede hypothese om uit te leggen waarom er een wereld is, die is zoals ze is. Dat geeft een zekere onderbouwing aan de godsdiensten, die zich baseren op de openbaring van dit enig en eenvoudig geestelijk wezen dat wij God noemen. Van die theïstische opvatting geeft het zogenaamde atheïsme echter een weerlegging: er is niet zo'n wezen. In het huidige debat wordt er dikwijls op gewezen, dat deze controverse tussen theïsten en atheïsten niet adequaat meer is. Wij leven in een post-christelijke tijd, die echter ook voorbij het atheïstische secularisme is en

daarom tegelijkertijd post-seculier wordt genoemd. Er is weinig geloof meer in een bovennatuurlijk wezen dat het bestuur van deze wereld in handen heeft. Er is echter ook weinig geloof meer in een strikte, positivistische redelijkheid die zo'n wezen kan beredeneren of ontkennen. Er zijn zaken die buiten het perspectief van onze redelijkheid vallen. Onze redelijkheid is misschien minder universeel, meer gesitueerd en meer contextbepaald dan wij geneigd zijn aan te nemen. Er zijn zaken die anders zijn dan wij ons kunnen voorstellen, omdat onze voorstellingen altijd ónze voorstellingen zijn. Vanuit dit postmoderne perspectief is er een hernieuwde aandacht mogelijk voor het transcendente dat onze begrippen overstijgt en voor het heilige dat ons als het ware confronteert en om eerbiediging vraagt. Daarin ligt een grond voor een postmoderne, post-seculiere religiositeit. Wij hebben geen geldige kijk op het geheel, of dat nu via God verloopt of via de verlichte rede, dat wij van buitenaf kunnen beschrijven en beoordelen, maar zijn gesitueerd in dat geheel, waarin ons zaken kunnen overstijgen en confronteren.

Het zal duidelijk zijn, dat wij de geloofsvoorstelling 'God' niet gebruiken als een beschrijving van een objectief wezen genaamd God. In die zin bewegen wij ons in een postmodern, post-seculier, post-theïstisch kader. Aan een God die alles kan, alles weet en alles doet, zijn wij voorbij en wij vragen ons af zo'n idee van God wel werkelijk spoort met de christelijke traditie.

Als wij echter spreken over God als over een dynamische werkelijkheid die inwerkt op de wereld, is dat dan een adequate beschrijving van wat ons door de geloofsvoorstelling heen aanspreekt, oproept, beweegt en verandert?

Ja, tot op zekere hoogte. Wat wij zeggen, is dat wij God ervaren in zijn inwerking op ons. Laat me dan eerst kort toelichten, wat je onder die inwerking kunt verstaan. Wij kunnen dingen doen, omdat wij worden aangedreven door biologische of psychologische behoeften of door sociale druk. Daarom eten we, planten we ons voort of doen we mee in groepsverband. Wij kunnen echter ook dingen doen omdat wij, bijvoorbeeld, worden aangedreven door het belang van de waarheid. 'Dit klopt niet', zeggen we dan, 'het zit anders'. Je kunt daarmee ingaan tegen de bestaande orde, je kunt te maken krijgen met een grote druk door oppositie, je kunt jouw eigen materiële belangen schaden, maar toch 'klopt het niet en zit het anders'. Uit waarheidsbelang bevraag je gevestigde overtuigingen, ongeacht de consequenties. Op een vergelijkbare manier kun je je belangeloos willen inzetten voor anderen of voor idealen. In dat waarheidsbelang, in die idealen, of in de inzet voor anderen beantwoorden wij ergens aan. Wij beantwoorden niet aan determinerende krachten uit het verleden, wij beantwoorden evenmin aan aandriften van anderen, maar wij beantwoorden aan iets anders. Wij noemen het: een dynamische werkelijkheid die inwerkt op de wereld. Er werkt iets op ons in, waardoor wij ons op steeds verschillende, context-afhankelijke manieren inzetten voor wat goed, waar en schoon is, ongeacht de weerstand, de moeiten of de gevolgen. 'God' is daarvoor de aanduiding en die aanduiding is adequaat als beschrijving daarvan, dat wij worden opgeroepen, aangesproken of bewogen en veranderd.

Is God als een dynamische werkelijkheid die inwerkt op de wereld een adequate beschrijving van wat ons door de geloofsvoorstelling heen aanspreekt, oproept, beweegt en verandert? Ja, tot op zekere hoogte. 'God' is een aanduiding van dat wat ons roept, aanspreekt, beweegt of verandert. Maar het is géén beschrijving daarvan. Met God wordt aangeduid dát wij worden opgeroepen, maar wordt niet beschreven wát ons oproept.

Dat God als een dynamische werkelijkheid wordt gezien betekent vooral dat Gods inwerking niet gefixeerd of altijd identiek is. In verschillende contexten wordt de inwerking van God altijd verschillend en situatie-gebonden ondergaan.

Over de vraag wát ons roept kun je verschillend denken. Je kunt met de Duitse liberale theoloog Wilhelm Hermann, en in zijn kielzog Rudolf Bultmann, verdedigen dat je van God 'slechts kunt zeggen, wat hij aan ons doet'. Wij worden aangesproken, opgeroepen of bewogen, en dat wordt aan ons gedaan. Wij verstaan dat als iets van God, maar van God zelf kunnen wij slechts zeggen, dat hij dit aan ons doet, en meer niet. Je kunt met de procestheoloog John Cobb, in het gezelschap van Gijs Dingemans, veronderstellen dat wij uit de roep die wij horen een roeper kunnen afleiden. Je kunt ook met Caputo zeggen dat God alleen maar een naam is voor wat wij ervaren als een roep en een aanspraak en een beweging. God existeert of bestaat niet, maar God insisteert. Wat wij ervaren als wij ons opgeroepen, aangesproken of bewogen voelen is de manier waarop God in deze wereld werkt en insisteert. Als wij gehoor geven aan die oproep kan God gestalte krijgen door ons werk in deze werkelijkheid, zodat wij God, die insisteert, daardoor laten bestaan.

In *Liberaal Christendom* kiezen wij geen exacte positie in dit gesprek. We zeggen dat je over God kunt spreken in persoonlijke of onpersoonlijke termen. 'God' kan verwijzen naar de schepper, naar creativiteit die in de wereld werkzaam is, of naar de ultieme waarden waarnaar wij ons richten als wij worden opgeroepen, aangesproken of veranderd. Er ligt, zeker in het hoofdstuk over God, wel een tendens om over God te spreken als een rijk van mogelijkheden. Wij worden opgeroepen, aangesproken of bewogen om mogelijkheden te realiseren. Op die manier werken wij met God mee en dragen wij bij aan de verwerkelijking van God. Als wij aangeboden mogelijkheden omzetten in werkelijkheid is dat een bijdrage aan de verwerkelijking van God, die zal zijn verwerkelijkt als het koninkrijk van God is gerealiseerd. Intern hebben wij wel discussies gevoerd over de vraag of je kunt zeggen dat God *zich* verwerkelijkt, of dat je alleen maar kunt zeggen dat God *wordt* verwerkelijkt. Die discussies zijn onbeslist geëindigd.

Wij waren heel goed in staat om deze gesprekken te voeren én ze onbeslist te beëindigen, omdat het niet onze bedoeling was om met een gesloten theologie naar buiten te komen. Het ging ons erom, te laten zien dat de christelijke geloofsvoorstellingen behulpzaam zijn om ons te oriënteren in de wereld. De geloofsvoorstelling van God als iemand die alles weet, alles kan en alles doet hebben wij daarbij afgewezen als onhoudbaar en in de grond van de zaak niet conform het christelijk verhaal. Als je de geloofsvoorstelling van God echter behoudt, wat er wordt er dan met 'God' aangeduid? Met 'God' wordt aangeduid dat wij worden opgeroepen, aangesproken of bewogen om ons in te zetten voor wat goed, waar en schoon is, waardoor de mogelijkheden die God geeft of is worden verwerkelijkt en God of het Godsrijk worden gerealiseerd. Wij zijn ons er beslist van bewust, dat daarmee theologische vragen worden geopend, die wij niet kunnen of willen sluiten. Dat is overigens niets nieuws. Dat is ook het geval in iedere andere, bijvoorbeeld lyaal-orthodoxe positie. Wij menen dat wij ondanks alle open vragen hiermee een interpreterende lezing van God hebben gegeven die ons kan oriënteren.

Je kunt die interpreterende lezing opvatten als een zwakke voorstelling van een God 'na God' die mensen nodig heeft om God te kunnen zijn. Die voorstelling past naar ons idee heel goed bij het christelijke verhaal, waarvan wij zeggen dat het ons op een goede manier in de wereld plaatst. Voor deze opvatting kun je op dit

moment naar een heel aantal denkers verwijzen als Gianni Vattimo, John Caputo, Richard Kearney, Catherine Keller en misschien zelfs naar Charles Taylor.

Belangrijker of bepalender voor ons ons denken is echter niet de verankering van deze godsidee in één of andere positie. Veel belangrijker is voor ons de verbinding van deze idee met de gestalte van Christus. Het is niet mijn bedoeling om nu de gecompliceerde thematiek van de christologie nog uitvoerig te bespreken. Een heel korte opmerking mag daarom volstaan. In de christologie wordt vaak gesproken over Christus als middelaar tussen God en mens, die ons enerzijds bekend maakt wie God is en ons anderzijds met God verzoent. In de meer vrijzinnige theologie van bijvoorbeeld Schleiermacher is Jezus middelaar vanwege zijn volkomen Godbewustzijn waaraan ons bewustzijn zich kan ontvonken. In *Liberaal Christendom* wordt de gedachte neergelegd dat Christus God belichaamt, doordat hij het dubbelgebod van de liefde voor God en de naaste belichaamt. Jezus verwerkelijkt God daardoor en stelt ons in staat tot God in een verhouding te treden.

Het belang van deze gedachte voor het begrip van 'geloven' en 'God' lijkt mij groot. 'Geloof is gehoorgeven aan datgene wat door de geloofsvoorstellingen heen klinkt en ons in die voorstellingen oproept, aanspreekt of beweegt'. Christus is te verstaan als de ons gegeven gestalte, die aan de ene kant zichtbaar maakt wat je je kunt voorstellen bij dat, wat ons oproept en beweegt en het daardoor tot een werkelijkheid maakt waartoe wij ons kunnen verhouden. Aan de andere kant tekent Christus als voorbeeld of visualisering de menselijke respons op de oproep. Zo is Christus een belangrijke gestalte waaraan God concreet wordt en geloof inhoud krijgt als ervaren, doen en denken. Op deze manier en met deze insteek komen God en geloof voorbij in *Liberaal Christendom*.